

Risks of Civic Activity and Public Participation and Strategies for their Minimization

UDC 316.47:316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.15421/172602>**Kuzmuk Olga**Ph.D., Assoc., Prof., <https://orcid.org/0000-0002-9729-1785>, kuzmuk-olga@ukr.net*Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)*

Abstract.

The relevance of the study is due to the key role of civic activity and participation in strengthening democratic institutions in Ukraine. Volunteer movements, public organizations and local initiatives have become the driving force of positive social changes. At the same time, this activity is inextricably linked with significant risks. Ignoring these threats leads to a decrease in the level of public participation, demotivation of activists and curtailment of important social initiatives. Therefore, a systematic risk analysis and the development of effective strategies for their minimization is a practical and scientific task, the solution of which depends on the sustainability and effectiveness of the entire public sector of Ukraine.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of risks associated with public activity and participation in the conditions of modern Ukraine, and the development of practical strategies for their minimization. Achieving the goal involves solving the problems of identification and classification of the main risks, analyzing the factors of their occurrence, generalizing the existing experience in countering threats and proposing a comprehensive model of minimization strategies.

Results. The main risks of public activity have been identified and systematized. It has been established that the factors of occurrence of these risks are both the imperfection of the institutional environment and the purposeful actions of opponents.

Conclusions. Ignoring risks demotivates active citizens and reduces the overall effectiveness of civil society. It is proved that in contrast to fragmented approaches, the proposed comprehensive model of minimization strategies allows to systematically increase the resilience, security and institutional capacity of public initiatives. The implementation of these strategies is a prerequisite for creating comfortable conditions for activists and further sustainable development of democratic institutions in Ukraine.

Keywords: civic activism, civic participation, risks, minimization strategies, professional burnout, risk management

Ризики громадської активності та громадської участі та стратегії їх мінімізації

Кузьмук Ольга*Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена ключовою роллю громадської активності та участі в зміцненні демократичних інститутів України. Волонтерські рухи, громадські організації та локальні ініціативи стали рушійною силою позитивних соціальних змін. Водночас ця діяльність нерозривно пов'язана зі значними ризиками. Ігнорування цих загроз призводить до зниження рівня громадської партисипації, демотивації активістів та згортання важливих соціальних ініціатив. Відтак, системний аналіз ризиків та розробка ефективних стратегій їх мінімізації є практичним та науковим завданням, від вирішення якого залежить стійкість та ефективність усього громадського сектору України.

Метою статті є комплексний аналіз ризиків, пов'язаних із громадською активністю та участю в умовах сучасної України, та розробка практичних стратегій їх мінімізації. Досягнення мети передбачає вирішення завдань щодо ідентифікації та класифікації основних ризиків, аналізу чинників їх виникнення, узагальнення наявного досвіду протидії загрозам та пропозиції комплексної моделі стратегій мінімізації.

Результати: ідентифіковано та систематизовано основні ризики громадської активності. Встановлено, що чинниками виникнення цих ризиків є як недосконалість інституційного середовища, так і цілеспрямовані дії опонентів.

Висновки. Ігнорування ризиків демотивує активних громадян та знижує загальну ефективність громадянського суспільства. Доведено, що на противагу фрагментарним підходам, запропонована комплексна модель стратегій мінімізації дозволяє системно підвищити стійкість, безпеку та інституційну спроможність громадських ініціатив. Впровадження цих стратегій є необхідною умовою для створення комфортних умов активістам та подальшого сталого розвитку демократичних інститутів в Україні.

Ключові слова: громадська активність, громадська участь, ризики, стратегії мінімізації, професійне вигорання, управління ризиками

Вступ.

В умовах зміцнення демократичних інститутів та розвитку громадянського суспільства в Україні, громадська активність та участь відіграють ключову роль. Волонтерські рухи, громадські організації, локальні ініціативи та окремі активісти стали рушійною силою позитивних соціальних змін, особливо в контексті відповіді на виклики сьогодення. Вони сприяють підвищенню прозорості влади, захисту прав людини, реалізації соціальних проєктів та євроінтеграційним процесам.

Водночас ця діяльність нерозривно пов'язана зі значними ризиками. Відтак, системний аналіз ризиків та розробка ефективних стратегій їх мінімізації є не лише академічно значущим, але й гостро практичним завданням, від вирішення якого залежить стійкість та ефективність усього громадського сектору України.

Проблематика громадської участі та активності є предметом вивчення соціології, політології та права. У науковому дискурсі детально проаналізовано форми та функції громадської участі (Р. Патнем,

Ю. Габермас), теорії соціальних рухів (Ч. Тіллі, А. Турен) та роль громадянського суспільства у демократичних переходах. Вітчизняні дослідники значну увагу приділяють феномену волонтерства, розвитку громадських організацій та їхньому впливу на державну політику. Проте, аспект ризиків, з якими стикаються активісти, часто розглядається фрагментарно. Переважно аналізуються окремі види загроз, як-от правові обмеження діяльності ГО або проблеми безпеки журналістів та правозахисників. Бракує комплексного соціологічного дослідження, яке б систематизувало увесь спектр ризиків – від психологічних до інституційних – та пропонувало б цілісну модель управління ними. Дана стаття покликана заповнити цю прогалину, об'єднавши теоретичне осмислення ризиків із практичними рекомендаціями щодо їх нейтралізації.

Метою статті є комплексний аналіз ризиків, пов'язаних із громадською активністю та участю в умовах сучасної України, та розробка практичних стратегій їх мінімізації.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- ідентифікувати та класифікувати основні ризики громадської діяльності;
- проаналізувати чинники, що спричиняють виникнення цих ризиків;
- узагальнити наявний вітчизняний та міжнародний досвід протидії загрозам для громадського сектору;
- запропонувати комплексну модель стратегій мінімізації ризиків для активістів та організацій.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є системний підхід, що дозволяє розглядати ризики громадської участі як складне, багатофакторне явище. У процесі дослідження

використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу для опрацювання наукових публікацій та звітів організацій. Структурно-функціональний аналіз застосовано для визначення ролі громадської активності та дисфункцій, спричинених ризиками. Також використано метод узагальнення для формування класифікації ризиків та розробки практичних рекомендацій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукового доробку з проблематики ризиків громадської активності дозволяє виділити кілька ключових напрямів.

По-перше, фундаментальні теорії демократії та суспільної дії закладають основу для розуміння самої природи громадської участі. Праця Юргена Габермаса (2000) «Структурні перетворення у сфері відкритості» є наріжною для осмислення громадської активності як процесу в публічній сфері. Ризики, в цьому контексті, постають як загрози раціональному дискурсу. Його ж ідеї, що стосуються громадянства (Габермас, 2005), доповнюють це розуміння. Водночас Ален Турен (2003) у «Поверненні дівця» аналізує соціальні рухи як ключових акторів, що творять суспільну історію. Для нього ризики активності пов'язані з викликами, що стоять перед рухом у процесі формування власної ідентичності та здатності протистояти домінуючим моделям.

По-друге, значний пласт літератури присвячений умовам та механізмам колективної дії. Класична праця Роберта Патнема (2001) «Творячи демократію» вводить в аналіз поняття соціального капіталу. Дослідження Р. Патнема на італійському матеріалі показує, що ефективність громадської активності та демократичних інститутів напряду залежить від рівня довіри та мереж соціальної взаємодії. Відповідно, ризиком для активістів є діяльність в умовах «атомізованого» суспільства з низьким соціальним капіталом, що збільшує транзакційні витрати та зменшує шанси на успіх.

По-третє, окрему групу складають емпіричні дослідження, що фіксують конкретні ризики для активістів. Якщо академічні праці (Gorski & Chen, 2015) аналізують симптоми, причини та наслідки «вигорання» серед активістів у глобальному вимірі, то в українському контексті ця проблема набула особливої гостроти. Низка звітів та публікацій фіксує професійне вигорання як один із ключових ризиків для громадського сектору, особливо в умовах війни (Zagoriy Foundation, 2023; Українська правда. Життя, 2024). У відповідь на це виникають ініціативи та методичні рекомендації, спрямовані на психологічну підтримку активістів (UNDP, 2022; Всеукраїнська програма ментального здоров'я). Поряд із психологічними, зростає вага цифрових ризиків, що актуалізує розробку посібників із цифрової безпеки (ICAP Єднання, 2023).

Нарешті, для розуміння контексту важливою

є аналітика громадської думки. Звіт Фонду «Демократичні ініціативи» (2023) показує суспільні настрої українців, рівень їхньої довіри до громадських організацій та готовності до участі. Ці дані окреслюють соціальний фон, на якому діють активісти: низька суспільна підтримка чи нерозуміння цілей активності може посилювати вразливість активістів.

Таким чином, огляд літератури свідчить, що ризики громадської активності є багатовимірними: від системних загроз публічній сфері (Габермас, 2000) та викликів ідентичності (Турен, 2003) до браку соціального капіталу (Патнем, 2001) та особистісного вигорання (Gorski & Chen, 2015). Актуальні українські дослідження (Zagoriy Foundation, 2023; Українська правда. Життя, 2024) та посібники (ICAP Єднання, 2023; UNDP, 2022) фіксують розробку стратегій соціальної та цифрової стійкості як ключову відповідь на ці виклики.

Результати дослідження.

Емпіричну основу даної статті становлять результати якісного дослідження, зокрема дані інтерв'ю та фокус-груп з представниками органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадського сектору, бізнесу, волонтерських організацій та неформальних ініціатив. Польовий етап було проведено в рамках польсько-українського дослідницького гранту «Багаторівневе управління гуманітарною кризою, спричиненою російською агресією проти України, на прикладах Люблінського воєводства (PL) та Волинської області (UA)» (дослідження проводилося у 2022 та 2023 роках та було профінансоване NAWA).

Усі цитати, що наводяться в статті для ілюстрації аналізу, є верифікованими фрагментами з масиву цих емпіричних даних, а біля кожної з них зазначено приналежність респондента до відповідної групи.

Узагальнюючи виявлені в ході емпіричного дослідження ризики громадської активності та участі, можна заакцентувати увагу на кількох ключових, взаємопов'язаних групах, які будуть проаналізовані нижче.

1. Ризики координації та інформаційної невизначеності.

На початкових етапах широкомасштабного вторгнення значним ризиком встановлено відсутність чітких алгоритмів дій та недостатню комунікацію між різними суб'єктами, що надавали допомогу ВПО. Це призводило до дезорганізації, дублювання зусиль та обмеженого доступу переміщених осіб до послуг. Це створило інформаційний вакуум на місцях, адже, як згадує один з активістів, волонтерам просто «не вистачало інформативних знань і алгоритму дій» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

З'ясовано, що ця проблема була значною мірою наслідком слабкої інституційної пам'яті та нездатності держави оперативно реагувати на виклики, попри

попередній досвід. Ключовим недоліком стала саме вертикальна комунікація, оскільки «органи державної влади не надали інструкцій для місцевих рад, яким чином вони мають діяти» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування]. Відсутність чітких інструкцій «згори» делегувала відповідальність на локальний рівень, де громадськість була вимушена діяти без належної координації.

Виявлено, що ці виклики вдалося подолати завдяки самоорганізації громадськості та активному використанню цифрових технологій. Інноваційні рішення та залучення кваліфікованих волонтерів, зокрема IT-спеціалістів, допомогли швидко створити ефективні інструменти для управління потоками інформації та потреб ВПО. Яскравим прикладом такої адаптації стала розробка інструментів для автоматизації роботи: «Айтішники, які прийшли до нас, розробили форму реєстрації, де люди внутрішньо переміщені, які прибували, сканують QR-код, попадають в чат-бот, де йде опитування зразу, що тобі треба. ...це все автоматизувалося і стало дуже зручно» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

Поряд зі спеціалізованими чат-ботами, ключову роль у координації відіграли існуючі месенджери. Як зазначає активіст, були створені «великі волонтерські чати, по області, по Луцьку» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом]. Такі платформи стали основою для створення горизонтальних комунікаційних зв'язків, дозволивши громадським ініціативам, церквам та бізнесу оперативно обмінюватися запитами й пропозиціями, компенсуючи початкову відсутність системної комунікації.

2. Ризики зловживань та конфліктів.

В умовах гуманітарної кризи громадська активність неминуче зіштовхується з ризиками зловживань з боку окремих отримувачів допомоги, а також з побутовими та психологічними конфліктами. Такі ситуації підривають довіру та призводять до виснаження ресурсів і вигорання волонтерів.

Одним із головних викликів ідентифіковано ризик формування «утриманського» ставлення у частини отримувачів допомоги. Цю проблему ілюструє розповідь священника-волонтера: «Далі ти відчуваєш, що навіть деколи люди вже починають зловживати. Тобто їм треба дати не рибу, а вудочку. А вони хочуть тільки риби і цілий час» [Джерело: інтерв'ю зі священником-волонтером]. Ця ситуація демонструє складний баланс, який громадські ініціативи змушені підтримувати.

Окрім зловживань, значним викликом стали внутрішньогрупові конфлікти серед самих ВПО, спричинені стресом та побутовими труднощами. Як згадує представник міської ради, доводилося втручатися в суперечки: «Були такі моменти... між вже самими внутрішньо переміщеними особами:

"Ти щось краще вибрав". Тобто ми вже цей процес, якби дивились, щоб не переходило в загострення» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Встановлено, що відповіддю на ризики зловживань та конфліктів стала поступова еволюція громадської активності – перехід від спонтанної доброчинності до більш систематизованої та підзвітної діяльності. Волонтерські центри почали впроваджувати системи обліку та верифікації. Цей процес був прямою реакцією на виявлені проблеми. Один із волонтерів описує запровадження таких превентивних заходів: «Щоб запобігти таким зловживанням... побачивши власне це, ми почали фіксувати з дозволу... тих осіб, які приходили по допомогу, фотографувати. Під час фотографування виявилось, що певні особи є і там на фотографії, і там... і в тому осередку, і в тому. І, власне, тоді почалися... превентивні заходи... Реєстрація, документи» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

3. Ризики спаду мотивації та конфлікту очікувань.

Тривала криза неминуче породжує ризик психоемоційного виснаження та зниження мотивації серед волонтерів. Виявлено, що ключовим фактором тут є конфлікт очікувань: ситуація, коли зусилля з надання допомоги не зустрічають очікуваної вдячності.

Цей внутрішній конфлікт ілюструє цитата активістки: «Про спад мотивації, коли люди очікують, що їм за цю допомогу будуть безмежно до кінця життя вдячні. ...Ми це все робимо для чого? Для того, щоб нам падали в ноги? Чи може ми це робимо за покликом серця? ...це ваші обов'язки функціональні, ми тут працюємо для того, щоб це робити» [Джерело: інтерв'ю з громадською активісткою]. Цей фрагмент демонструє еволюцію мотивації: від спонтанної допомоги «за покликом серця» до усвідомлення своєї діяльності як системної функціональної роботи, що вимагає більш стійкої внутрішньої мотивації.

Зафіксовано, що подолання спаду мотивації відбувається через внутрішню рефлексію та створення позитивного мікроклімату всередині команд. Ключовими інструментами для підтримки морального духу є сильне лідерство та концентрація на реальних потребах. По-перше, потужним мотиватором є фокус на конкретних результатах, коли волонтери бачать реальний вплив своєї роботи, допомагаючи людині, в якій «нічого немає» [Джерело: фокус-група 2]. По-друге, вирішальну роль відіграє визнання з боку керівника. Як зазначає один із координаторів: «Я, як керівник, людей хвалю, розумію, що люди, отримавши позитив, почувши, що вони молодці, то ще краще працюють» [Джерело: інтерв'ю з представником місцевої влади].

4. Ризики довготривалої інтеграції та адаптації ВПО.

На етапі довготривалої інтеграції виникає

новий комплекс ризиків, пов'язаних із соціально-економічною та культурною адаптацією ВПО, що може призводити до їхньої маргіналізації.

По-перше, довготривалі виклики створює виснаження ресурсів та брак досвіду у волонтерських організацій для роботи в затяжній кризі: «у багатьох суб'єктів надання допомоги вимушеним переселенцям був відсутній досвід участі у великих волонтерських проєктах» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування]. По-друге, гострою проблемою стає працевлаштування ВПО, зокрема невідповідність зарплатних очікувань реальним місцевому ринку праці: «переселенцям не подобається рівень зарплат. І вони часто відмовляються працювати будь-де через те, що мала зарплата» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Охарактеризовано стратегії подолання цих ризиків через системну підтримку та активне залучення самих ВПО. Одним із успішних прикладів культурної інклюзії є організація безкоштовних мовних курсів: «...наша освіта організувала курси навчання української мови безкоштовно... де і історію розповідали, і мову... щоб люди говорили, спілкувались між собою» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Ключовим підходом до мінімізації соціальної ізоляції ВПО стало їхнє залучення до громадської діяльності за принципом «рівний-рівному». Працевлаштування переміщених осіб у центрах допомоги перетворює їх з об'єктів допомоги на активних суб'єктів: «Ми намагалися... залучити до роботи з внутрішньо переміщеними самими внутрішньо переміщених. У нас два працівника були, які певний термін працювали в нас» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

5. Ризики обмеженості ресурсів та інституційного досвіду.

Значним ризиком для громадської активності на початку кризи стала неготовність до тривалої роботи, зумовлена обмеженістю ресурсів та відсутністю напрацьованих механізмів реагування.

Водночас виявлено, що досвід, отриманий з 2014 року, став головним ресурсом для подолання цього ризику. Як згадує один із представників місцевої влади: «В 2014-ому році було важче, тому що не було механізму роботи... хоча об'єм людей в 2022-му році набагато більший став... але ми вже мали механізм роботи з даною категорією громадян» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Доведено, що подолання ризиків, пов'язаних з обмеженими ресурсами, відбувалося через навчання, адаптацію та налагодження широкої співпраці між владою, громадським сектором та бізнесом. Результатом цієї еволюції стало формування усталених алгоритмів. Це дозволило громадам діяти

ефективно та уникнути нецільового витрачання ресурсів. Як зазначає один із координаторів: «Думаю, що ефективна система наразі в нашій громаді, тому що коли до нас звертаються люди, ми знаємо, як допомогти, знаємо, куди їх спрямувати... У нас є алгоритм взаємодії з владою... ми знаємо, як швидко розгорнути місця... скільки чого потрібно, так, щоб не витрачати зайвих ресурсів» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

Висновки.

Проведене дослідження, присвячене аналізу ризиків громадської активності та участі в контексті надання допомоги ВПО в умовах повномасштабної війни (на прикладі Волині), дозволяє зробити низку комплексних висновків. Встановлено, що громадський сектор, який взяв на себе значну частину реагування на гуманітарну кризу, зіткнувся з багатовимірними ризиками. Вони включали початкову дезорганізацію та інформаційну невизначеність, ризики зловживань та внутрішньогрупових конфліктів, масове психоемоційне вигорання та конфлікт очікувань, а також довгострокові виклики інтеграції ВПО та обмеженість власних ресурсів.

Наукова новизна даного дослідження полягає у аналізі громадської активності як динамічної адаптивної системи, що здатна до самонавчання та інституціоналізації «знизу». Доведено, що головним результатом цієї діяльності стало не лише надання гуманітарної допомоги, але й швидка еволюція самого громадського сектору. Емпіричний матеріал демонструє, що початкові ризики виступили каталізаторами для інновацій та вироблення стійких механізмів реагування.

Обґрунтовано, що громадська участь у кризових умовах є потужним механізмом соціального навчання. Цей процес трансформував виклики на ефективні стратегії:

1. Інформаційний хаос та дезорганізація були подолані завдяки стрімкій цифровій самоорганізації (створення чат-ботів, волонтерських чатів), що сформувало нові, гнучкі горизонтальні комунікаційні мережі, які часто виявлялися ефективнішими за традиційні вертикальні.

2. Ризики зловживань та «утриманства» стимулювали перехід від хаотичної доброчинності до систематизованої та підзвітної діяльності через впровадження процедур обліку, реєстрації та верифікації.

3. Ризик масового вигорання актуалізував проблему «конфлікту очікувань» та змусив лідерів ініціатив свідомо перейти від суто емоційної мотивації («поклик серця») до більш стійких моделей функціонального менеджменту, лідерства та психологічної підтримки команд.

Ключовим авторським висновком є те, що

найефективніші стратегії мінімізації ризиків були побудовані на двох принципах: міжсекторальній співпраці та суб'єктивізації ВПО. З'ясовано, що використання інституційної пам'яті (досвіду з 2014 року) у поєднанні з широкою співпрацею (влада, ГО, бізнес, церква) дозволило компенсувати брак ресурсів та уникнути колапсу. Водночас виявлено, що найуспішніші ініціативи свідомо відмовлялися від патерналістської моделі «об'єктної» допомоги та активно залучали ВПО до спільної діяльності за принципом «рівний-рівному». Це не лише мінімізувало ризики соціальної ізоляції та конфліктів, але й перетворювало ВПО на активних суб'єктів змін, посилюючи спроможність приймаючих громад.

Таким чином, доведено, що громадська активність та участь в умовах війни є не просто «подушкою безпеки» для держави, а ключовим фактором формування соціального капіталу та суспільної стійкості (resilience). Волонтерські та громадські мережі, що виникли як відповідь на ризики, стали новою інституційною тканиною українського суспільства, здатною до саморегуляції, навчання та ефективної дії у довготривалій кризі.

Перспективами подальших напрямків дослідження є:

1. Порівняльний аналіз соціальної структурованості ризиків. Дослідження того, як відмінності у соціальному контексті (наприклад, щільність соціальних мереж, рівень інституційної довіри, характер домінуючого соціального капіталу) у тилкових та прифронтових регіонах (як Волинь) формують різні типи та ієрархії загроз. Це дозволить зрозуміти, як просторові та структурні чинники впливають на репертуари колективної дії та стратегії протидії.

2. Соціальна динаміка вигорання та стійкості активістської ідентичності. Лонгітудне дослідження вигорання не як індивідуальної психологічної проблеми, а як колективного соціального феномену. Аналіз того, як тривала експозиція ризикам впливає на формування та трансформацію «габітусу» активіста, групову солідарність, норми та життєві цикли громадських рухів, з метою визначення соціальних механізмів підтримки їхньої стійкості.

3. Процеси інституціоналізації «низових» соціальних інновацій. Аналіз того, як розроблені громадським сектором соціальні механізми (системи обліку, цифрові платформи, мережі взаємодопомоги) трансформуються з неформальних практик у сталі соціальні інститути. Ключовим фокусом є вивчення динаміки взаємодії між державою та громадянським суспільством у процесі повоєнного відновлення, зокрема потенціал інтеграції цих інновацій у формальні системи та ризики їхньої кооптації чи бюрократизації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Всеукраїнська програма ментального здоров'я. *Методичні рекомендації щодо надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу*. <https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/10.05.pdf>
- Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис.
- Габермас, Ю. (2005). Громадянство і національна ідентичність. У В. ван Стінберген (Ред.), *Умови громадянства: Зб. ст.* (С. 49–70). Київ
- ISAR Єднання. (2023). *Методичний посібник із цифрової безпеки*. <https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/23/12/04/metodychnyj-posibnyk-iz-tyfrovoi-bezpeky.pdf>
- Патнем, Р. Д. (2001). *Творячи демократію: Традиції громадської активності в сучасній Італії* (В. Глинчак, Пер.). Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».
- Турен, А. (2003). *Повернення дієвця*. (О. Гуджен, О. Полемченко, Т. Швалб, Пер.). Київ.
- Українська правда. Життя. (2024). *Вигорання, брак коштів і спеціалістів: як громадський сектор працює під час війни*. <https://life.pravda.com.ua/society/roboata-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/>
- Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2023). *Підсумки 2023 року: громадська думка українців: аналітичний звіт*. Київ: Автор. <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv>
- Gorski, P. C., & Chen, C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes, and implications. *Journal of Human Rights Practice*, 7(3), 341–363.
- UNDP. (2022). *Нова онлайн ініціатива допоможе українцям подолати емоційне вигорання*. Взято з <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/nova-onlayn-initsiatyva-dopomozhe-ukrayintsyam-podolaty-emotsiynne-vyhorannya>
- Zagoriy Foundation. (2023, March). *Професійне вигорання працівників благодійного сектору*. Взято з https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2023/03/profesijne_vygorannya_praczivnykiv_blagodijnogo_sektoru_skorochena-versiya.pdf

REFERENCES

- Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva [Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation]. (2023). *Pidsumky 2023 roku: hromadska dumka ukraintsiv: analitychnyi zvit* [Results of 2023: Public opinion of Ukrainians: An analytical report]. <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv>
- Gorski, P. C., & Chen, C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes, and implications. *Journal of Human Rights Practice*, 7(3), 341–363.
- Habermas, Yu. (2000). *Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo* [Structural transformations of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society]. Litopys.
- Habermas, Yu. (2005). *Hromadianstvo i natsionalna identychnist* [Citizenship and national identity]. U V. van Stinberhen (Red.), *Umovy hromadianstva: Zb. st.* [The condition of citizenship] (S. 49–70).
- ISAR Yednannia [ISAR Ednannia]. (2023). *Metodychnyi posibnyk iz tsyfrovoy bezpeky* [Methodological guide on digital security]. <https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/23/12/04/metodychnyj-posibnyk-iz-tyfrovoi-bezpeky.pdf>
- Patnem, R. D. (2001). *Tvoriachy demokratiuu: Tradytzii hromadskoi aktyvnosti v suchasni Italii* [Making democracy work: Civic traditions in modern Italy] (V. Hlynchak, Trans.). Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy».
- Turen, A. (2003). *Povernennia diievtisia* [The return of the actor] (O. Hudzhen, O. Polemchenko & T. Shvalb, Trans.).
- Ukrainska pravda. Zhyttia [Ukrainska Pravda. Life]. (2024). *Vyhorannia, brak koshtiv i spetsialistiv: yak hromadskiy sektor pratsiuie pid chas viiny* [Burnout, lack of funds and specialists: how the public sector works during the war]. <https://life.pravda.com.ua/society/roboata-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/>
- UNDP. (2022). *Nova onlain initsiatyva dopomozhe ukraintsiam podolaty emotsiine vyhorannia* [New online initiative will help Ukrainians overcome emotional burnout]. <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/nova-onlayn-initsiatyva-dopomozhe-ukrayintsyam-podolaty-emotsiynne-vyhorannya>
- Vseukrainska prohrama mentalnoho zdorovia [All-Ukrainian Mental Health Program]. (n.d.). *Metodychni rekomendatsii shchodo nadannia psykhologichnoi pidtrymky uchastnykam osvithnoho protsesu* [Methodological recommendations for providing psychological support to participants in the educational process]. <https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/10.05.pdf>
- Zagoriy Foundation. (2023, March). *Profesiine vyhorannia pratsivnykiv blahodiinoho sektoru* [Professional burnout of charity sector workers]. https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2023/03/profesijne_vygorannya_praczivnykiv_blagodijnogo_sektoru_skorochena-versiya.pdf